

فرا تحلیل مطالعات دین‌داری و شادمانی در ایران (سالهای ۱۴۰۰-۱۳۸۷)

۸۷

مقدمه: شادمانی چه در بعد فردی و چه در بعد اجتماعی در تمام جوامع بشری جایگاهی ویژه دارد؛ زیرا یکی از عوامل اساسی است که بر رفتار، کردار، کارایی، سلامت جسمی و روانی و نیز توسعه و رفاه اجتماعی تأثیر می‌گذارد. دین‌داری یکی از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر شادمانی است. هدف پژوهش حاضر تعیین اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی است.

روش: پژوهش حاضر از نظر روش گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و از نظر روش تحقیق از نوع فراتحلیل است. جامعه آماری این پژوهش، همه تحقیقات علمی-پژوهشی انجام‌شده در ایران پیرامون رابطه دین‌داری و شادمانی در سالهای ۱۳۸۷ تا ۱۴۰۰ هستند که در یکی از پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پایگاه مجلات تخصصی نور، پایگاه اطلاعات نشریات کشور و پایگاه مرکز اسناد و مدارک علمی ایران نمایه شده‌اند. از میان ۲۹ سند پژوهشی یافت شده، ۷ پژوهش، شرایط و ملاکهای انتخاب را داشته و وارد نرم‌افزار جامع فراتحلیل (CMA) شده‌اند.

یافته‌ها: در گام نخست تجزیه و تحلیل، سوگیری انتشار و همگنی مطالعات موردبررسی قرار گرفت؛ آزمونهای آماری استفاده‌شده در این بخش، حکایت از عدم سوگیری انتشار و همچنین ناهمگنی مطالعات دارند. در گام بعدی، اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی مورد ارزیابی قرار گرفت (۰/۲۷۷) که برحسب جدول کوهن، «در حد کوچک» ارزیابی می‌شود.

آزمون تحلیل حساسیت بیانگر آن است که با حذف تنها یکی از پژوهشها، مقدار اندازه اثر به (۰/۳۰۳) تغییر می‌یابد که بر اساس نظام تفسیری کوهن «در حد متوسط» ارزیابی می‌شود.

بحث: با توجه به یافته‌ها، گرچه دین‌داری (و ابعاد مختلف آن)، از طریق انسجام‌بخشی، امیدبخشی، معنابخشی و هدف‌بخشی به زندگی، سازگاری با ناکامیها، حمایت عاطفی، حمایت اجتماعی و... زمینه بسیار مناسبی را برای شادمانی فراهم می‌کند، اما رابطه دین‌داری و شادمانی، رابطه‌ای علی و خطی نیست و عوامل میانجی احتمالی متعددی روی آن تأثیر می‌گذارند که تأثیر این روابط نیز بایستی به طور جداگانه موردبررسی قرار گیرند.

۱- امید بابائی

دکتر جامعه‌شناس، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
<omidbabaei@pnu.ac.ir>

واژه‌های کلیدی:

دین‌داری، شادمانی، فراتحلیل، اندازه اثر.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۷

Meta-analysis of religiosity and happiness studies in Iran (Researches Related to religiosity and happiness from 2007 to 2021)

► **1- Omid Babaei**
Ph.D. in Sociology,
Department of Social
Sciences, Payame Noor
University, Tehran, Iran.
(Corresponding Author)
<omidbabaei@pnu.ac.ir>

Introduction: Happiness is important in both individual and social dimensions because it is one of the basic factors that affect behavior, actions, efficiency, physical and mental health, as well as development and social welfare. Religiosity is one of the most important variables affecting happiness. The aim of the present study is to determine the effect size of religiosity on happiness.

Method: The present research is based on the meta-analysis method. The materials of this research consists of all the scientific research studies conducted in Iran regarding the relationship between religiosity and happiness during the years 2008 to 2021, which is indexed in one of the scientific databases such as scientific information databases (Sid), Noor specialized journal website (Noormags), Information database of Iran's publication (Magiran) and Iranian research institute for information science and technology (Irandoc). Among the 29 research documents that were found, seven research studies met the conditions and selection criteria and entered the comprehensive meta-analysis (CMA) software.

Findings: In the first step, publication bias and homogeneity of studies were examined. The statistical tests used in this section indicate the lack of publication bias and the heterogeneity of the studies. In the next step, the effect size of religiosity on happiness was evaluated and was found to be 0.277, which according to Cohen's interpretation system is regarded as "small". The sensitivity analysis test shows that by removing only one of the studies, the effect size of religiosity on happiness changes to 0.303, which is evaluated as "moderate" based on Cohen's interpretation system.

Discussion: The findings show that although religiosity provides a suitable basis for happiness through giving coherence, giving hope, giving meaning to life, etc. however, the relationship between religiosity and happiness is not linear and causal, and several possible mediating factors affect it, and the effect of these relationships should also be examined separately.

Keywords:

Religiosity, Happiness,
Meta-analysis, Effect size.

Received: 2023/11/14

Accepted: 2024/05/06

Citation: Babaei O. (2024). Studying the Relationship Religiosity and Happiness in Iran (Meta-

Analysis of Researches Related to Happiness from 2007 to 2021). *refahj.* 24(93), : 3

URL: <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4278-fa.html>

Extended Abstract

Introduction

Happiness is usually defined as a purely psychological and individual phenomenon, while sociologists consider individual states such as happiness to have a social basis (Glatzer, 2000 p.502) because happiness is always associated with satisfaction, hope, and trust, it can act as a catalyst and accelerates the development process of a society. Also, on the opposite point, its absence in society will lead to the creation of a cold and obstructed atmosphere that will not be able to provide the minimum emotional energy necessary for innovation and progress (Chalbi & Mousavi, 2008). In Iranian society, although the lack of happiness has not yet been considered a social issue in an intersubjective sense, and social harms such as addiction, divorce, violence, suicide, moral corruption, etc. are still recognized at the top of social issues. But it should be said that these issues all reveal the negative sides of the same thing, paying attention and focusing on its positive side (of which the feeling of happiness is a part of it) can significantly reduce the amount and destructive effects of this can reduce the damages by creating a cheerful and hopeful atmosphere among the people of the society, proposing new alternatives and dynamism for development and progress.

In Iran, a considerable number of quantitative research studies have been conducted on the factors affecting happiness. In these studies, several factors such as wealth, health, religion, social support, employment, entertainment, etc., are known to be effective in creating happiness. Considering the fact that we live in a religious country and religious beliefs and actions based on religious teachings are of special importance in our culture, it seems that the relationship between religiosity and happiness is of particular interest and worthy of consideration. In most of the relevant research studies, this relationship has been the attention of the researchers as a main hypothesis and has been tested. Although all these studies confirm a positive and significant relationship between religiosity and happiness, the correlations reported among them are very different. For example, the studies of Taleb Zadeh and Mezgi Nezhad (2021), Soltani Bahram and Qasim Zadeh (2021), Naseri (2020), Mohammadi and Seif Zadeh (2018), Arjamand et al. (2018), Samii

Esfahani et al. (2018), Bokharai et al. (2016), Serajzadeh et al. (2016), Haji zadeh Maimandi and Torkan (2015), Haghghatian (2015) and etc., all indicate that there is a significant relationship between religiosity and happiness. And there is a direct relationship, that is, as the level of religiosity increases, the amount of happiness also increases, and as the level of religiosity decreases, the amount of happiness decreases as well, but the intensity of correlation between them is very different. Therefore, considering the dispersion of the intensity of correlation between religiosity and happiness in the studies, it is necessary to carry out a systematic and coherent meta-analysis in order to reach a more comprehensive picture and achieve the defects and shortcomings of these studies.

Method

The current research is of the meta-analysis type. The materials of this research is all the scientific research conducted in Iran as regards the relationship between religiosity and happiness during the years 2008 to 2021, which is indexed in one of the scientific databases such as scientific information databases (Sid), noor specialized journal website (Noormags), information database of Iran's publications (Magiran), Iranian research institute for information science and technology (Irandoc). The selection criteria of the investigated research studies are: 1- The research has been conducted in Iran using a quantitative method. 2- In the relevant research, religiosity was used as an independent variable and happiness as a dependent variable. 3- The information related to the correlation coefficient, significance level, sample size and sampling method have been specified in the research under review. 4- In the research, the religiosity variable was measured with the "Muslim Religiosity Questionnaire" and the variable of happiness has been measured with the "Oxford Happiness Questionnaire". 5- The validity and reliability of the reviewed studies have been confirmed by at least three referees. Among the 29 related studies, seven studies that met the conditions and selection criteria were entered into the comprehensive meta-analysis (CMA) software to quantitatively combine the results and obtain the results of the statistical unit.

Finding

The findings also indicate that the average size of the effect of religiosity on happiness is equal to 0.277, which based on Cohen's table, indicates a small effect. The sensitivity analysis test shows that by removing only one of the studies, the effect size changes to 0.303, which is evaluated as "moderate" based on Cohen's interpretation system. The findings are also consistent with the opinions of Durkheim, Yinger, Ode, Weber, Geertz, Berger, Lockman, Vinhoven, King, and Putnam. This means that religiosity through a series of mechanisms and psychological variables, such as giving meaning to life, making life purposeful, providing psychological support, providing emotional security, giving hope, relieving pain and suffering, adapting to failures and deprivation. Besides, faith in God's predestination, as well as a series of social mechanisms and variables such as increasing social solidarity, increasing social order, building social networks in religious groups, social support, creating religious affiliation and increasing social capital can increase people's level of happiness.

The findings also show that the dimensions of religiosity (ideological, ritualistic, emotional, and consequential) have a significant effect on happiness, so that the dimensions of ideological and emotional, respectively have the greatest effect on happiness (Table No. 1). In explaining this issue, it can be said that belief in God and his eternal power, belief in the impermanence of the world, belief in life after death, and also the belief that everything is in the hands of God and that God is the protector and supporter of man, leads to decreasing worry and anxiety, attaining heart confidence, clarity, hope, inner satisfaction, security of mind and as a result increase the level of happiness of a person.

Table 1: The effect size of dimensions of religiosity on happiness

Dimensions of Religiosity	Effect Size	Lower limit	Upper limit	Z-Value	P-Value
Ideological	0.336	0.290	13.406	4.551	0.000
Ritualistic	0.268	0.220	0.315	10.555	0.000
Emotional	0.270	0.222	0.317	10.643	0.000
Consequential	0.245	0.196	0.292	9.589	0.000

Source: Author's calculations

Discussion

Although religiosity has a significant relationship with the level of happiness, it explains only 27% of the changes in happiness and is unable to explain the other 73%. What could be the reason for this? First of all, it seems that in Iranian society, the culture of completing research questionnaires as it should and deserves has not yet been established, so that in many questionnaires, some items such as belief in God, belief in the Prophet, life after death, saying prayers, practicing fasting, sin, repentance, etc. make the respondents sensitive and they do not express their real answer. The second reason is related to the nature of happiness. It seems that happiness is too complicated to be explained with only one external variable; therefore, the rest of the changes should be based on other variables such as social capital, social trust, social security, cultural capital, social support, etc. explained that with correct and accurate planning, we can improve the level of happiness and prevent many harms that appear in the society following the poverty of happiness. In general, according to the findings of this research, it seems that religiosity is one of the most important and influential variables impacting happiness, and since the current study is of correlational type, not an experimental one, there is not causal relationships among the variables, so it can only be said that there is a relationship between religiosity and happiness; however, it cannot be claimed that religiosity is the cause of happiness.

Authors' Contributions

The responsible author of the article is Omid Babaei.

Funding

This article has no financial sponsor.

Conflicts of Interest

This article does not overlap with other published works of the author.

Ethics of research

In this article, all rights related to research ethics have been observed.

مقدمه

«شادمانی»^۱ معمولاً به عنوان یک پدیده ناب روان‌شناختی و فردی تعریف می‌شود، در حالی که جامعه‌شناسان، حالات فردی همچون شادمانی را دارای مبنایی اجتماعی می‌دانند (گل‌تزر، ۲۰۰۰). شادمانی به عنوان یکی از احساسات ریشه‌ای مثبت و بسیار تأثیرگذار بر رفتار و حالات فرد، نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین سلامت روحی و فیزیکی فرد و جامعه دارد. شادمانی به دلیل اینکه همواره با خرسندی، خوش‌بینی و امید و اعتماد همراه است می‌تواند به عنوان یک کاتالیزور، نقش تسریع‌کننده‌ای در فرایند توسعه یک جامعه داشته باشد. همچنین در نقطه مقابل، فقدان آن در یک جامعه منجر به ایجاد فضای سرد و منسددی خواهد شد که قادر به تأمین حداقل انرژی عاطفی لازم برای نوآوری و پیشرفت نخواهد بود (چلبی و موسوی، ۲۰۰۷).

در جامعه ایران، هرچند که هنوز فقدان شادمانی به لحاظ بین‌الذاتی یک مسئله اجتماعی به شمار نیامده و همچنان آسیب‌های اجتماعی نظیر اعتیاد، طلاق، خشونت، خودکشی، مفاسد اخلاقی و غیره در صدر مسائل اجتماعی باز شناخته می‌شوند، اما باید گفت که این مسائل همگی وجه منفی همان چیزی را باز می‌نمایند که توجه و تمرکز بر وجه مثبت آن (که احساس شادمانی بخشی از آن را تشکیل می‌دهد) می‌تواند تا حد قابل توجهی از میزان و اثرات مخرب این آسیب‌ها کاسته و علاوه بر آن با ایجاد فضایی با نشاط و امیدبخش در بین افراد جامعه، جایگزین‌های جدید و پویاسازی را برای توسعه و ترقی پیشنهاد کند).

در پژوهش‌های مربوط به شادمانی سه جهت‌گیری اصلی را می‌توان مشخص کرد: (۱) در برخی پژوهش‌ها سنجش میزان شادمانی و تهیه ابزارهایی برای سنجش شادمانی هدف اصلی بوده است. (۲) در برخی دیگر که بیشتر مورد توجه بوده، بررسی عوامل مؤثر بر شادمانی مدنظر قرار گرفته است. (۳) و در برخی دیگر شیوه‌های افزایش شادمانی ارزیابی شده‌اند (میرشاه جعفری و همکاران، ۲۰۰۲).

1. Happiness

در ایران پژوهش‌های کمی متعددی در مورد گروه دوم از پژوهش‌ها یعنی شناسایی عوامل تأثیرگذار بر «شادی»، «شادابی»، «شادکامی»، «شادمانی» و «نشاط» (اجتماعی) انجام شده که در همه آنها، مفاهیم بیان شده معادل واژه «Happiness» در نظر گرفته شده‌اند. (به‌عنوان مثال نگاه کنید به پژوهش زکی (۲۰۱۹)). با عنوان «فرا ترکیب پژوهش‌های نشاط اجتماعی در ایران» که با بررسی ۱۵۸ مقاله مندرج در مقالات علمی پژوهشی با ۹ کلیدواژه شادی، نشاط، شادمانی، شادکامی، شادابی، شادمانی اجتماعی، شادکامی اجتماعی، شادابی اجتماعی و نشاط اجتماعی، ۱۳۲ متغیر را به‌عنوان عوامل تأثیرگذار بر نشاط اجتماعی در ایران شناسایی کرده که سهم عوامل اجتماعی (۴۳ متغیر) به شرح ذیل است: دین‌داری، سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، امنیت اجتماعی، سرمایه فرهنگی، احساس محرومیت نسبی، طبقه اجتماعی، احساس مقبولیت اجتماعی، آنومی، حمایت اجتماعی، اوقات فراغت، احساس عدالت اجتماعی، رضایت از زندگی، سبک زندگی، امید به آینده، سرمایه اقتصادی، بهره‌مندی از رسانه‌ها، کیفیت زندگی، شبکه روابط اجتماعی، مشارکت اجتماعی، حقوق شهروندی، فضای شهری، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، گرایش‌های معنوی، اخلاق عمومی، دل‌بستگی به همسالان، نوع‌دوستی، هویت جمعی، هویت اجتماعی، انسجام اجتماعی، کارآمدی، تعاملات همسایگی، ریسک‌پذیری اجتماعی، حس تعلق مکانی، سازگاری، کیفیت اجتماعی، طرد اجتماعی، سلامت اجتماعی، وضعیت اقتصادی، عقلانیت اجتماعی، ارزشهای فرهنگی، غرور ملی و غضب اخلاقی). در این پژوهش‌ها عوامل متعددی از جمله: ثروت، سلامتی، مذهب، حمایت اجتماعی، اشتغال، تفریح و... در ایجاد شادمانی مؤثر شناخته شده‌اند. با عنایت به اینکه ما در یک کشور مذهبی زندگی می‌کنیم و اعتقادات دینی و عمل بر اساس آموزه‌های دینی در فرهنگ ما اهمیت ویژه‌ای دارد، به نظر می‌رسد رابطه دین‌داری و شادمانی مورد توجه خاص و قابل تأمل باشد به‌نحوی که در اکثر پژوهش‌های مربوطه، این رابطه به‌عنوان یک فرضیه اصلی مورد توجه پژوهشگران بوده و مورد آزمون قرار گرفته است. گرچه همه این پژوهش‌ها مؤید رابطه مثبت و معناداری

بین دین‌داری و متغیرهای شادی، شادابی، شادکامی، شادمانی و نشاط اجتماعی هستند اما میزان همبستگیهای گزارش شده در آنها بسیار متفاوت است. به‌عنوان مثال پژوهشهای طالب‌زاده و مزگی‌نژاد (۲۰۲۱)، سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)، نصری (۲۰۱۹)، ارجمند و همکاران (۲۰۱۷)، محمدی و سیف‌زاده (۲۰۱۷)، سمیعی اصفهانی و همکاران (۲۰۱۷)، بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)، سراج‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)، حاجی‌زاده میمندی و ترکان (۲۰۱۴)، حقیقتیان (۲۰۱۴)، بحری نجفی و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)، ذهبی (۲۰۱۴)، تمیزی‌فر (۲۰۱۴)، حجازی و همکاران (۲۰۱۴)، الماسی (۲۰۱۳)، رضادوست و همکاران (۲۰۱۳)، کاظمیان‌پور و شهریاری (۲۰۱۳)، هزارجریبی و مرادی (۲۰۱۳)، نجفیان خضولو و همکاران (۲۰۱۳)، مهدی‌زاده و زارع غیاث‌آبادی (۲۰۱۳)، رحمانی (۲۰۱۲)، عبری و حقی (۲۰۱۲)، کرمانی (۲۰۱۲)، توکلی و عراقی‌پور (۲۰۱۱)، قمری (۲۰۰۹)، هزارجریبی و آستین افشان (۲۰۰۸)، گنجی (۲۰۰۷)، عابدی و همکاران (۲۰۰۷)، کشاورز و وفاپیان (۲۰۰۷)، همگی بیانگر آن هستند که بین دین‌داری و متغیرهای شادی، شادابی، شادکامی، شادمانی و نشاط اجتماعی رابطه معنادار و مستقیمی (مثبت) وجود دارد [یعنی با بالا رفتن میزان دین‌داری، میزان متغیرهای مذکور نیز افزایش می‌یابد و با پایین رفتن میزان دین‌داری، میزان این متغیرها هم کاهش می‌یابد]، اما شدت همبستگی بین آنها - از $0/103$ (پژوهش تمیزی‌فر) تا $0/770$ (پژوهش توکلی و عراقی‌پور) - بسیار متفاوت است (نگاه کنید به جدول شماره ۱-).

لذا با توجه به پراکندگی شدت همبستگی بین دین‌داری و شادمانی در مطالعات انجام‌شده، لزوم انجام فراتحلیلی نظام‌مند و منسجم برای رسیدن به تصویری جامع‌تر و نیل به نقایص و کاستیهای این پژوهشها و ارائه تصویر و چشم‌اندازی یکپارچه از یافته‌های علمی در این باره ضروری به نظر می‌رسد. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که بین دین‌داری و شادمانی چه رابطه‌ای وجود دارد؟ یا به سخن دیگر، اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی در جامعه ایران چقدر است؟

پیشینه پژوهش

در سالهای اخیر پژوهشهای متعددی در مورد رابطه «شادی»، «شادابی»، «شادکامی»، «شادمانی» و «نشاط اجتماعی» با «انگیزه دینی»^۱، «هویت دینی»^۲، «نگرش دینی»^۳، «جهت‌گیری دینی»^۴ و «دین‌داری»^۵ انجام شده است. با عنایت به اینکه هیچ‌گونه فراتحلیلی در این زمینه‌ها انجام نشده است، تنها می‌توان به مطالعه مروری فرشادفر (۲۰۱۹) اشاره کرد. فرشادفر در یک مطالعه مروری با عنوان «رابطه دین‌داری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی با شادکامی در جامعه ایران»، با بررسی ده مقاله علمی - پژوهشی در بازه زمانی ۱۳۸۷-۱۳۹۳ به این نتیجه رسید که همبستگی مثبت و رابطه معناداری بین دین‌داری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی و شادکامی وجود دارد و با افزایش سطح دین‌داری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی درونی، شادکامی افراد افزایش می‌یابد.

در این پژوهش، مطالعاتی مورد تحلیل واقع شده‌اند که برای سنجش شادکامی، دین‌داری، نگرش و جهت‌گیری مذهبی به ترتیب از پرسشنامه شادکامی آکسفورد، پرسشنامه دین‌داری خدایاری فرد، مقیاس نگرش مذهبی خدایاری فرد و مقیاس جهت‌گیری مذهبی درونی - بیرونی آلپورت استفاده کرده‌اند. با توجه به اینکه پژوهش حاضر یک مطالعه مروری است صرفاً به رابطه همبستگی تک‌تک پژوهشها پرداخته و به اندازه اثری که منتج از ترکیب داده‌ها باشد اشاره‌ای نشده است. در ادامه به دلیل نبود پژوهشهای فراتحلیل در زمینه دین‌داری و شادمانی به مهم‌ترین پژوهشهای منفرد در این زمینه اشاره می‌شود.

1. Religious Motivation
4. Religious Orientation

2. Religious Identity
5. Religiosity

3. Religious Attitude

جدول-۱. مطالعات مربوط به رابطه بین دین‌داری و شادمانی

ردیف	عنوان پژوهش	نویسندگان/ سال پژوهش	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه‌گیری	ضریب همبستگی	سطح معناداری
۱	تبیین جامعه‌شناختی شادکامی بر اساس عوامل سرمایه‌ای و غیرسرمایه‌ای	سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)	جوانان ۱۵-۲۹ سال آذربایجان شرقی	۶۱۳	خوشه‌ای	۰/۴۰۹	۰/۰۰۰
۲	عوامل فرهنگی شادمانی اجتماعی (مورد مطالعه: جوانان شهر اصفهان)	محمدی و سیف‌زاده (۲۰۱۷)	جمعیت ۱۵-۲۹ سال شهر اصفهان	۶۰۰	سهمیه‌ای	۰/۳۸۹	۰/۰۰۱
۳	دین و شادمانی: مطالعه رابطه دین‌داری با احساس شادمانی در نمونه‌ای از دانشجویان	سراج‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)	دانشجویان دانشگاه خوارزمی	۳۷۱	طبقه‌ای	۰/۱۹۷	۰/۰۰۰
۴	مطالعه میزان نشاط اجتماعی در شهر بوشهر و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن	بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)	کلیه افراد ۱۸-۶۵ سال شهر بوشهر	۳۸۲	تصادفی	۰/۳۶۰	۰/۰۰۱

ردیف	عنوان پژوهش	نویسندگان / سال پژوهش	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه گیری	ضریب همبستگی	سطح معناداری
۵	بررسی میزان و عوامل فرهنگی اجتماعی مرتبط با نشاط اجتماعی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه یزد)	حاجی زاده میمندی و ترکان (۲۰۱۴)	دانشجویان دانشگاه یزد	۳۷۷	طبقه ای	۰/۳۰۰	۰/۰۰۰
۶	عوامل اجتماعی مؤثر بر شادمانی اجتماعی معلمان شهر اصفهان	حقیقتیان (۲۰۱۴)	معلمان آموزش و پرورش شهر اصفهان	۳۷۵	تصادفی	۰/۴۳۹	۰/۰۰۱
۷	تأثیر ابعاد باورهای مذهبی بر شادی معلمان ابتدایی در محل کار	بحری نجفی و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)	معلمان ابتدایی ناحیه دو شهر اصفهان	۲۵۰	تصادفی	۰/۲۲۹	۰/۰۱۰
۸	تحلیل جامعه شناختی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی شهر اصفهان	شیرازی تمیزی فر (۲۰۱۴)	جمعیت بالای ۲۰ سال ساکن شهر اصفهان	۱۲۰۰	تصادفی ساده	۰/۱۰۳	۰/۰۰۰
۹	بررسی عوامل مؤثر بر میزان نشاط در استان خوزستان	رضا دوست همکاران (۲۰۱۴)	شهروندان ۱۵-۶۵ سال استان خوزستان	۹۸۷	تصادفی چند مرحله ای	۰/۱۴۸	۰/۰۰۰

Meta-analysis of religiosity and happiness studies in Iran ...

ردیف	عنوان پژوهش	نویسندگان/ سال پژوهش	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه‌گیری	ضریب همبستگی	سطح معناداری
۱۰	رابطه دین‌داری با رضایت از زندگی و شادکامی دختران دانش‌آموز	حجازی و همکاران (۲۰۱۴)	دانش‌آموزان شهر سجاسرود زنجان	۲۰۰	تصادفی خوشه‌ای	۰/۴۱۰	۰/۰۳۵
۱۱	نشاط اجتماعی و عوامل مرتبط با آن (مطالعه‌ای در بین دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی)	هزارجریبی و مرادی (۲۰۱۳)	دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی تهران	۱۷۰	سهمیه‌ای	۰/۲۶۶	۰/۰۰۰
۱۲	رابطه دین‌داری و شادکامی در معلولین جسمی و حرکتی و حرکتی آسایشگاه‌های شهر تهران	نجفیان خضرلو و همکاران (۲۰۱۳)	معلولین جسمی و حرکتی ۱۸ سال به بالای ۹ آسایشگاه شهر تهران	۲۴۸	طبقه‌ای	۰/۴۲۰	۰/۰۰۱
۱۳	احساس شادمانی دختران شهر ایلام و عوامل مرتبط با آن	الماسی (۲۰۱۳)	دختران مجرد شهر ایلام	۳۷۰	تصادفی ساده	۰/۵۲۷	۰/۰۰۰
۱۴	بررسی میزان دین‌داری و نقش آن در شادمانی جوانان	مهدی زاده و غیاث‌آبادی (۲۰۱۳)	جوانان ۱۸ تا ۲۹ ساله شهر تهران	۳۸۴	خوشه‌ای	۰/۲۲۷	۰/۰۰۰

ردیف	عنوان پژوهش	نویسندگان/ سال پژوهش	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه گیری	ضریب همبستگی	سطح معناداری
۱۵	بررسی عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر نشاط اجتماعی زنان (مورد مطالعه: زنان مناطق شهری و روستایی شهرستان دلیجان)	عنبری و حقی (۲۰۱۲)	زنان ۱۵-۴۹ ساله ساکن هشت منطقه شهرستان دلیجان و شش روستای دهستان جوشق	۷۰۰	تصادفی چندمرحله‌ای	۰/۲۱۶	۰/۰۰۰
۱۶	تحلیل جامعه‌شناختی نشاط اجتماعی در شهروندان سمنان	کرمانی (۲۰۱۲)	افراد ۱۵-۶۵ سال ساکن شهر سمنان	۳۸۶	خوشه‌ای	۰/۱۸۷	۰/۰۰۱
۱۷	بررسی رابطه بین دین‌داری و شادکامی در بین دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان	توکلی و عراقی پور (۲۰۱۱)	کلیه دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان	۱۸۹	تصادفی	۰/۷۷۰	۰/۰۰۰
۱۸	بررسی رابطه دین‌داری و میزان شادمانی در بین دانشجویان به تفکیک جنسیت و وضعیت تأهل	قمی (۲۰۰۹)	دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر	۷۵۶	خوشه‌ای	۰/۱۹۸	۰/۰۰۰

ردیف	عنوان پژوهش	نویسندگان/ سال پژوهش	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه‌گیری	ضریب همبستگی	سطح معناداری
۱۹	تحلیل عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر میزان احساس شادی سرپرستان خانوار	گنجی (۲۰۰۷)	کلیه سرپرستان خانوارهای شهر اصفهان	۳۸۴	سهمیه‌ای	۰/۲۴۷	۰/۰۰۰
۲۰	رابطه بین ابعاد دین‌داری با شادی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان	عابدی و همکاران (۲۰۰۷)	دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان	۲۴۰	تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای	۰/۳۱۵	۰/۰۰۱
۲۱	بررسی عوامل تأثیرگذار بر میزان شادکامی	کشاورز و وفاپیان (۲۰۰۷)	مردم شهر یزد	۴۵۳	تصادفی	۰/۱۱۹	۰/۰۰۳

همان‌طور که آشکار است در تمام مطالعات داخلی انجام‌شده (با ابزارهای گوناگون سنجش دین‌داری و شادمانی)، رابطه بین دین‌داری و شادمانی، مثبت و معنادار گزارش شده است.

رویکردهای نظری

در این بخش، ابتدا مفهوم دین‌داری به‌عنوان متغیر مستقل و سپس مفهوم شادمانی به‌عنوان متغیر وابسته تعریف شده و سپس رابطه بین این دو متغیر در قالب رویکردهای نظری بررسی شده است.

دین‌داری

اهمیت موضوع «دین»^۱ برای جامعه‌شناسان، نه فی‌نفسه، بلکه به تبع تأثیراتی است که بر حیات اجتماعی می‌گذارد یا می‌پذیرد. مخاطبان دین در بادی امر، اگرچه افراد هستند و تجلی نخستین آن در ایمان و تعلق خاطر فردی است، لیکن دین مستعد آن است که به سرعت وجه اجتماعی بیابد (شجاعی زند، ۲۰۱۱). به لحاظ واژه‌شناسی، «دین‌داری»^۲ صفت مفهوم دین است و از این نظر بروز و تجلی آن به صورت نسبی است؛ یعنی مصداق قطعی و مطلق برای آن نمی‌توان معلوم کرد و به این لحاظ می‌توان گفت که دارای مراتبی است و بین دو وضعیت حداقلی و حداکثری جای می‌گیرد (میرسندسی، ۲۰۱۴).

هدف ما در این پژوهش، ورود به ماهیت دین و چیستی دین‌داری نیست؛ ولی به‌اجمال می‌توان گفت منظور از دین‌داری در این پژوهش، «التزام فرد به دین موردقبول خویش [در اینجا اسلام] است به نحوی که این التزام در مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی و جمعی که حول خداوند (امر قدسی) و رابطه ایمانی با او دور می‌زند، سامان می‌پذیرد» (طالبان، ۲۰۱۰).

محققان ایرانی در پژوهش‌های مرتبط با سنجش دین‌داری، عمدتاً با الهام از مدل «گلاک و استارک»^۳، که توسط سراج‌زاده در ایران بومی شده است، دین‌داری را بر اساس چهار بعد «اعتقادی»^۴، «مناسکی»^۵، «تجربی»^۶ و «پیامدی»^۷ موردسنجش قرار می‌دهند. در مطالعه حاضر

1. Religion
2. Religiosity
3. Glock and Stark

۴. بعد اعتقادی (Ideological) یا باورهای دینی که دربرگیرنده باورهایی است که انتظار می‌رود پیروان هر دین به آنها اعتقاد داشته باشند.
۵. بعد مناسکی (Ritualistic) یا اعمال دینی شامل اعمال دینی مشخصی از قبیل عبادت، نماز و... است که انتظار می‌رود پیروان در هر دین آنها را به جا بیاورند.
۶. بعد تجربی (Experimental) یا عاطفی که ناظر به عواطف، تصورات و احساسات پیروان یک دین به وجودی ربوبی همچون خدا یا واقعیتهای غایبی و قدرتی متعالی است.
۷. بعد پیامدی (Consequential) یا آثار دینی که ناظر بر اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره پیروان است (گلاک و استارک، ۲۰۱۰: ۱۹۶۵-۲۱).

نیز، پژوهشهایی وارد فراتحلیل شده‌اند که دین‌داری را صرفاً با این ابزار یعنی «پرسشنامه سنج دین‌داری مسلمانان»^۱، سنجیده‌اند.

شادمانی

از آنجاکه شادمانی یکی از هیجانات اساسی بشر است، لذا هر کس به فراخور خود آن را تجربه می‌کند؛ اما تعریف شادمانی به سادگی تجربه آن نیست (میرشاه جعفری و همکاران، ۲۰۰۲). آرگایل و همکاران (۱۹۹۵)، شادمانی را ترکیبی از وجود عاطفه مثبت، فقدان عاطفه منفی و رضایت از زندگی می‌دانند. جامع‌ترین و درعین حال عملیاتی‌ترین تعریف شادمانی را وینهون (۱۹۸۸) ارائه می‌دهد. به نظر او، شادمانی به قضاوت فرد از درجه یا میزان مطلوبیت کیفیت کل زندگی اطلاق می‌شود. به عبارت دیگر شادمانی به این معناست که فرد چقدر زندگی خود را دوست دارد. در تعریف وینهون از شادمانی چند عنصر وجود دارد که به اختصار توضیح داده می‌شود:

۱- درجه یا میزان: واژه شادمانی بیانگر ارزیابی کمال مطلوب از زندگی نیست، بلکه بیانگر یک درجه یا میزان است؛ همانند مفاهیم طول و وزن، بیشتر یا کمتر بودن چیزی؛ به عبارت دیگر، واژه شادمانی، میزان خوشایندی زندگی را می‌رساند.

۲- شخص: واژه شادمانی صرفاً برای توصیف حالت یک فرد به کار می‌رود و قابل تعمیم به اجتماعات، اشیا و وقایع نیست؛ بنابراین اگر بخواهیم شادمانی یک ملت را مورد بحث قرار دهیم، بهتر است بگوییم اکثر شهروندان آن کشور خود را شادمان تصور می‌کنند.

۳- قضاوت: واژه شادمانی وقتی به کار می‌رود که فرد درباره زندگی خود یک قضاوت

۱. «پرسشنامه سنج دین‌داری مسلمانان»: این پرسشنامه را سراج‌زاده (۱۹۹۸) بر پایه الگوی گلاک و استارک با اسلام و به‌ویژه مذهب شیعه تطبیق داده است. این پرسشنامه دارای ۲۶ پرسش است و ۴ بعد دین‌داری را می‌سنجد که به ترتیب عبارتند از: بعد باور دینی (دارای هفت پرسش)، بعد تجربی یا عواطف دینی (دارای شش پرسش)، بعد پیامدی یا آثار دینی (دارای شش پرسش) و بعد مناسکی یا اعمال دینی (دارای هفت پرسش). همه سؤالات این پرسشنامه، پرسشهای نگرشی و دارای پنج گزینه از نوع طیف لیکرت هستند: ۱- کاملاً مخالف - ۲- مخالف - ۳- بی‌نیاز - ۴- موافق - ۵- کاملاً موافق. در بررسی روایی این پرسشنامه، سراج‌زاده (۱۹۹۸) ضرایب آلفای مربوط به چهار بعد دین‌داری را ۰/۸۷ تا ۰/۹۲ گزارش کرده است

کلی می‌کند. قضاوت کلی یعنی ارزیابی تجارب پیشین و پیش‌بینی تجارت آتی. به عبارت بهتر، شادمانی جمع ساده لذات نیست، بلکه شناختی است که فرد از بررسی تجارب مختلف به دست می‌آورد. واژه شادمانی برای اشاره به جنبه خاصی از زندگی به کار نمی‌رود، بلکه کل زندگی فرد را مدنظر دارد. البته به این معنی نیست که به تمام وقایع زندگی خود ارزش یا وزن واحدی داده شود، بلکه منظور این است که فرد برای ابراز میزان شادمانی خود، برداشت خود از یکی از ابعاد و وقایع زندگی را ملاک قرار می‌دهد.

۴- مطلوبیت: در تعریف شادمانی منظور از خوشایندی، ارزشمند و دوست‌داشتنی بودن زندگی از طرف خود فرد است. در تمام فرهنگها مصادیقی از خوبی و بدی وجود دارد که افراد آن جوامع طبق این مصادیق خوشایندی یا ناخوشایندی زندگی خویش را مورد قضاوت قرار می‌دهند.

وینهون، شادمانی را در سطح کلان به کیفیت جامعه و عواملی مانند سلامت، عدالت و آزادی وابسته می‌داند و از این رو معتقد است که سیاست اجتماعی می‌تواند ارتقاء دهنده این شرایط باشد. در سطح میانی، شادمانی وابسته به کیفیتهای نهادی مانند استقلال در کار یا مراقبتهای نهادی است؛ و در سطح خرد، شادمانی وابسته به تواناییهای شخصی مانند کارآمدی، استقلال و مهارتهای اجتماعی است (وینهون، ۱۹۸۸).

محققان ایرانی معمولاً برای سنجش شادمانی (و همچنین شادی، شادابی، شادکامی و گاهی نشاط اجتماعی)، از «پرسشنامه شادمانی آکسفورد»^۱ که ترکیبی از مؤلفه‌های «رضایت

1. Oxford Happiness Questionnaire

یکی از مهم‌ترین مقیاسهای اندازه‌گیری شادمانی، پرسشنامه آکسفورد است. پایه نظری این پرسشنامه، تعریف آرگایل و کروسلند (۱۹۸۷) از شادمانی است. به باور آرگایل و همکاران، این پرسشنامه نقطه مقابل «پرسشنامه افسردگی بک» (Beck Depression Inventory) است. ۲۱ پرسش از پرسشهای این پرسشنامه از (BDI) برگرفته شده و معکوس شده و ۸ پرسش دیگر به آن افزوده شده تا سایر جنبه‌های سلامت ذهنی را پوشش دهد. فرم نهایی پرسشنامه با ۲۹ پرسش چهارگزینه‌ای آماده شده که در هر پرسش فرد درباره خود از احساس ناشادی تا احساس شادی بسیار زیاد قضاوت می‌کند (گنجی، ۲۰۰۷). این پرسشنامه در ایران توسط علی‌پور و نوربالا (۱۹۹۹) استاندارد شده است.

از زندگی^۱، «کارآمدی»^۲، «همدلی»^۳، «چشم‌انداز مثبت»^۴، «بهزیستی»^۵، «خوش‌رویی»^۶ و «عزت‌نفس»^۷ است، استفاده می‌کنند؛ در مطالعه حاضر نیز، صرفاً پژوهشهایی که شادمانی را با این پرسشنامه سنجیده‌اند، وارد فراتحلیل شده‌اند.

دین‌داری و شادمانی

به زعم سراج‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)، دین‌داری از دو طریق می‌تواند باعث افزایش سطح شادمانی شود: ۱- دین‌داری از طریق کارکردهای مثبتی که دارد (از جمله معنابخشیدن به امور عالم و زندگی انسانی و فراهم‌آوردن حمایت و تسلیم، سازگاری با ناکامیها و محرومیتها، ایجاد امنیت عاطفی و نقطه اتکای ثابتی در بحبوحه ناسازگاریها، مشروع و درک‌پذیر ساختن نظم اجتماعی و...)، باعث افزایش سطح شادمانی می‌شود؛ ۲- دین‌داری از طریق ارتباط با یک‌سری از متغیرهایی که در افزایش سطح شادمانی مؤثر هستند، می‌تواند منجر به افزایش شادمانی شود. بر این اساس، سراج‌زاده و همکاران در زمینه رابطه دین‌داری و شادمانی به دو دسته از نظریه‌ها (نظریه‌های کارکردگرایانه و معناگرایانه درباره دین و نظریه‌های تبیین‌کننده شادمانی) اشاره می‌کنند که در ادامه بیان می‌شود.

الف: نظریه‌های کارکردگرا و معناگرا

هاری آلپرت، پژوهشگر دورکیمی، چهار کارکرد عمده دین را از نظر دورکیم، انضباط بخشی، انسجام‌بخشی، حیات‌بخشی و خوشبختی بخشی می‌داند. مناسک دینی به افراد انضباط بخشی و زهدگرایی که از ضروریات زندگی اجتماعی هستند می‌آموزند و به‌این ترتیب آنها را برای زندگی اجتماعی آماده می‌کنند. تشریفات مذهبی مردم را گرد هم می‌آورند و از این رو پیوندهای مشترک آنها را تثبیت و در نتیجه همبستگی اجتماعی آنها را تقویت می‌کنند.

1. Satisfaction with life
4. Positive Outlook
7. Self-Esteem

2. Efficacy
5. Well-Being

3. Empathy
6. Cheerfulness

اعضای جامعه از طریق مراسم دینی، میراث اجتماعی خود را احیا می‌کنند و ارزشهای پایدار آن را به نسلهای آینده انتقال می‌دهند. سرانجام اینکه دین در پیروانش احساس خوشبختی اجتماعی را به وجود می‌آورد و در نتیجه احساس بی‌ایمانی، ناتوانی و تردید را از دل آنها می‌زداید (کوزر، ۲۰۰۶).

یینگر، دین را پاسخی برای حل مسائل غایی حیات انسانی مانند رنج، عدم اطمینان و مرگ و دستیابی به آرامش و وقار در برابر رنج و بداقبالی می‌داند (همیلتون، ۲۰۰۷). از نظر او دین از طریق معنابخشیدن به تجربه‌های ناراحت‌کننده برای مسائلی چون مرگ و رنج پاسخگویی را فراهم می‌کند. دین تا حدی بدبختیها و ناکامیها را بی‌اهمیت جلوه می‌دهد. وی یکی از کارکردهای دین را فراهم‌آوردن حمایت و تسلی برای انسان می‌داند (همیلتون، ۲۰۰۷).

اودی، معتقد است وجود انسان با سه ویژگی احتمال، ناتوانی و کمیابی تعیین می‌شود. منظور از احتمال، این واقعیت است که وجود بشر سرشار از بی‌اطمینانی، خطر و آسیب‌پذیری است. زندگی، امنیت و بهروزی انسان، شکننده‌اند. منظور از ناتوانی، این واقعیت است که ما برای رفع بی‌اطمینانی در زندگی چندان کاری نمی‌توانیم انجام دهیم؛ و منظور از کمیابی، این است که چون نیازهای بشر تقریباً نامحدودند، هدفها و ارزشها در جامعه، توزیع غیر عادلانه‌ای دارند. به تعبیر اودی این ویژگیها برای بشر محرومیت و ناکامی به بار می‌آورد و سازگاری با این محرومیتها و ناکامیها تنها از طریق دین امکان‌پذیر است. به عبارت دیگر دین به سازگاری با نقاط شکننده زندگی روزانه کمک می‌کند (همیلتون، ۲۰۰۷).

وبر، در نظریه دین خود بر نقش دین در معنابخشی به زندگی تأکید دارد و آن را بر مبنای نیازی انسان‌شناختی توضیح می‌دهد: «انسان نیازی متافیزیکی به جهان معنادار دارد» (وبر، ۲۰۰۵). به نظر وبر، دین اساساً پاسخی به دشواریها و بی‌عدالتیهای زندگی است و می‌کوشد تا این ناکامیها را توجیه کند و در نتیجه انسانها را قادر به کنار آمدن با آنها می‌کند

و در برابر این مشکلات به آنها اعتماد به نفس می‌بخشد. به اعتقاد وی، انسان همواره با مسئله رنج و سختی درگیر بوده است و ادیان مختلف برای رهایی از این مسئله مفهوم «توجیه الهی»^۱ را مطرح کرده‌اند که همه رویدادهای خوب و بد زندگی را توجیه کرده و بیان می‌کند که حوادث دشوار و ظالمانه موقتی هستند و در جهان آخرت جبران خواهند شد (همیلتون، ۲۰۰۷).

گیرتز، دین را پاسخی برای تبیین سه مسئله سردرگمی، رنج و شر می‌داند. به نظر وی، دین اولاً تبیینی است برای رخدادهای خارق‌العاده و شگفت‌انگیزی که با وسایل عادی قابل تبیین نیستند؛ ثانیاً دین، افراد را برای پذیرش و تحمل کردن درد و رنج (و نه پرهیز از آن) مهیا می‌کند و در نهایت اینکه دین، تجربه‌های بشر از بی‌عدالتی و نابرابری را توجیه کرده و نشان می‌دهد که بی‌عدالتیها تنها به ظاهر وجود داشته و حتی آنها هم الگوی معناداری دارند و با دادگری در جهانی دیگر جبران خواهند شد (همیلتون، ۲۰۰۷).

برگر، معتقد است که دین کوشش جسورانه‌ای است برای آنکه سراسر گیتی برای انسان معنی‌دار شود. از نظر برگر، دین علاوه بر مشروع و درک‌پذیر ساختن نظم اجتماعی، تجاربی را که باعث از هم‌گسیختگی اجتماعی و نابسامانی می‌شود معقول می‌کند. همچنین تجارب حاشیه‌ای مانند رؤیاهای مرگ، بلاها، جنگ، شورش اجتماعی، خودکشی، رنج و شر را نیز مشروع می‌کند (همیلتون، ۲۰۰۷). لاکمن نیز بر نقش دین در ساخت معنا تأکید دارد. وی دین را فرایندی می‌داند که با آن انسان از طبیعت زیست‌شناختی خود درمی‌گذرد و به یک نوع خودآگاهی دست پیدا می‌کند و تصویری از جهان نمادین بازمی‌نماید که به واقعیت و وجود فرد معنا می‌بخشد (همیلتون، ۲۰۰۷).

---

1. Theodicy

ب: نظریه‌های تبیین‌کننده شادمانی

برخی از اندیشمندان که درباره شادمانی مطالعه کرده‌اند، متغیرهایی برای تبیین شادمانی مطرح کرده‌اند که دین‌داری از طریق اثرگذاری بر آنها باعث افزایش سطح شادمانی می‌شود. در این زمینه می‌توان به نظریه چلبی (۲۰۰۴) اشاره کرد که عوامل برخاسته از نظام جامعه‌ای که بر شادمانی مؤثر هستند را به شرح ذیل می‌داند: احساس همبستگی اجتماعی (احساس دوستی و همبستگی، احساس خشنودی خانوادگی، احساس هویت جمعی، احساس اعتماد)، احساس عدالت و امنیت (احساس امنیت، احساس خودمختاری، احساس امید، احساس عدالت)، احساس عزت و احترام (هویت فردی، عزت نفس، احساس بصیرت و تعین اجتماعی) و احساس بهبودی و آسایش (احساس سلامتی، احساس رفاه مادی، احساس رضایت از زندگی). بر اساس دیدگاه چلبی، چنانچه هرکدام از چهار نظام اصلی جامعه (اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی) بتوانند پاسخگوی مؤثر علقه‌های چهارگانه انسان (معیشتی، امنیتی، ارتباطی و شناختی) باشند در این صورت می‌توانند موجبات نوعی احساس مثبت که زمینه‌ساز شادمانی افراد است را فراهم کند (چلبی، ۲۰۰۴). در میان این عوامل با توجه به نظریات جامعه‌شناسان دین از جمله دورکیم می‌توان گفت که دین از طریق ارتباطی که با متغیرهایی چون همبستگی اجتماعی، عدالت و امنیت و تا حدودی عزت و احترام دارد باعث افزایش سطح شادمانی می‌شود.

وینهوون (۲۰۰۹) در مطالعه شرایط سعادت ذهنی (شادمانی)، به عواملی مانند مدرنیته، دولت رفاه، نابرابری اجتماعی، مشارکت اجتماعی و حمایت اجتماعی اشاره می‌کند و جنبه‌های مختلف تأثیر هرکدام را بر سعادت ذهنی می‌سنجد. در میان این عوامل به نظر می‌رسد که دین‌داری به خاطر ارتباطی که با متغیر حمایت اجتماعی دارد می‌تواند از طریق مکانیسمهایی چون تقویت روابط صمیمانه و به تبع آن فراهم آوردن حمایت، در افزایش

سطح شادمانی مؤثر واقع شود. همچنین به خاطر ارتباطی که با مشارکت اجتماعی دارد می‌تواند از طریق به وجود آوردن احساس کنترل در فرد و جزئی از جامعه بودن باعث افزایش سطح شادمانی شود.

علاوه بر این برخی از اندیشمندان و پژوهشگران به طور مستقیم رابطه دین‌داری و شادمانی را مورد بررسی قرار داده و برای تبیین این رابطه توضیحاتی داده‌اند. کوئینگ (۲۰۰۱) در یک بررسی وسیع از روابط دین‌داری و شادمانی به این نتیجه رسید که ایمان مذهبی، از طریق ایجاد هدف در زندگی، شادمانی را پیش‌بینی می‌کند و همچنین شرکت در مراسم مذهبی کلیسا از طریق ایجاد حس تعلق، شادمانی را پیش‌بینی می‌کند.

پاتنام و لیم (۲۰۱۰) در پی تبیین این مسئله که چرا مردم مذهبی از زندگی رضایت بیشتری دارند، بیان کردند که شبکه‌های اجتماعی ساخته شده در جماعت‌های مذهبی، متغیرهای کلیدی هستند که واسطه ارتباط مثبت بین مذهب و رضایت از زندگی هستند. کوزاریان (۲۰۱۰) بیان می‌دارد که مذهب اجتماعی از طریق افزایش سرمایه اجتماعی، رضایت از زندگی را افزایش می‌دهد، همچنین مذهب اجتماعی می‌تواند از طریق ساخت و نگهداشت ساختارهای معقول (زمینه اجتماعی- فرهنگی برای نظام معناها و اعتقادات در جامعه) رضایت از زندگی را افزایش دهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

روش

پژوهش حاضر از نظر روش گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و از نظر روش تحلیلی از نوع «فرا تحلیل» است. اصطلاح فرا تحلیل برای نخستین بار در سال ۱۹۷۶ توسط «جین گلاس»^۱ در انجمن پژوهشی آموزشی آمریکا به کار برده شد. فرا تحلیل را هنر ترکیب تحقیقات و تحلیل تحلیلها می‌نامند و آن را به مثابه ترکیب نتایج از مطالعات مستقل به منظور منسجم کردن

1. Gene Glass

یافته‌های آن تعریف می‌کنند. یک فراتحلیل از گروهی از مطالعات با فرضیه‌های مشترک یا تعریف عملیاتی مشترک از متغیرهای مستقل و وابسته تشکیل شده است (گلاس، ۱۹۷۶). در فراتحلیل، ادبیات موضوع از منابع مکتوب، مورد بررسی نظام‌مند قرار می‌گیرد تا مشخص شود که بر مبنای تحقیقات گذشته، اثر یک متغیر روی متغیر دیگر چقدر است. این روش، مشابه «تحقیقات میان‌بخشی»^۱ است که در آن موضوع مورد مطالعه به جای افراد، نتایج تحقیقات گذشته است و فقط در تحقیقات کمی اعم از همبستگی، آزمایشی و شبه آزمایشی بکار می‌رود (قربانی‌زاده، ۲۰۱۳).

جامعه آماری این پژوهش را همه تحقیقات علمی و پژوهشی انجام شده در ایران در زمینه بررسی رابطه دین‌داری و شادی، شادابی، شادکامی، شادمانی و نشاط اجتماعی از سال ۱۳۸۶ تا سال ۱۴۰۰ تشکیل داده است که در یکی از پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۲، پایگاه مجلات تخصصی نور^۳، پایگاه اطلاعات نشریات کشور^۴ و پایگاه مرکز اسناد و مدارک علمی ایران^۵ نمایه شده‌اند.

ملاک‌گزینش پژوهش‌های مورد بررسی عبارتند از: ۱- پژوهش در ایران و به روش کمی انجام شده باشد. ۲- در پژوهش مربوطه، دین‌داری به‌عنوان متغیر مستقل و متغیرهای شادی، شادابی، شادکامی، شادمانی و نشاط اجتماعی به‌عنوان متغیر وابسته به کار رفته باشند. ۳- اطلاعات مربوط به ضریب همبستگی، سطح معناداری، حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری، در پژوهش مورد بررسی مشخص شده باشند. ۴- اعتبار و پایایی پژوهش‌های مورد بررسی، حداقل توسط دو داور تأیید شده باشند (برای رعایت این آیتم، صرفاً مقالاتی با درجه اعتبار علمی - پژوهشی و یا پایان‌نامه‌های دفاع شده در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری مورد استفاده قرار گرفتند). ۵- در پژوهش مورد نظر، متغیرهای شادی، شادابی، شادکامی، شادمانی و نشاط

1. Cross-Sectional Study
4. Magiran

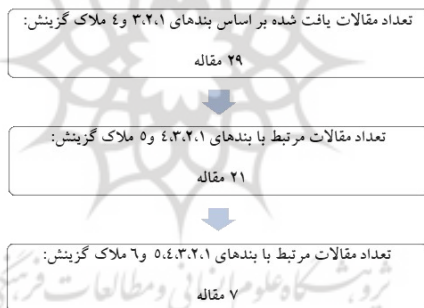
2. Sid
5. Irandoc

3. Noormags

اجتماعی با «پرسشنامه شادمانی آکسفورد» موردسنجش واقع شده باشند و ۶- در پژوهش موردنظر، متغیر دین‌داری با «پرسشنامه سنج دین‌داری مسلمانان» موردسنجش واقع شده باشد. با این اوصاف، از میان ۲۹ پژوهش مرتبط، ۷ پژوهش که شرایط و ملاکهای انتخاب را داشتند، برای ترکیب کمی نتایج و به دست آوردن نتیجه واحد احصاء شدند. سپس هر یک از پژوهشها کدبندی شدند به این صورت که فهرستی از اطلاعات عمومی (شامل نام نویسندگان، سال انتشار، جامعه آماری، حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری) و اطلاعاتی در مورد متغیرهای پژوهش (شامل ضریب همبستگی و سطح معناداری) استخراج و در نرم‌افزار جامع فراتحلیل (CMA)^۱ وارد شدند. فرایند انتخاب مقالات در شکل شماره ۱ نشان داده شده است.

شکل-۱. فرایند انتخاب مقالات برای انجام فراتحلیل

روش اصلی فراتحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل آماره‌ها به شاخص (z) و برآورد «اندازه اثر»^۲ مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای تحلیل استنباطی داده‌ها

1. Comprehensive Meta Analysis
2. Effect Size

ابتدا به کمک «نمودار قیفی»^۱ و «روش همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار»^۲ به بررسی خطای (سوگیری) انتشار و با کمک آزمون Q به بررسی همگونی/ناهمگونی پژوهشها پرداخته شد و سپس با توجه به ناهمگونی بین پژوهشهای موردبررسی، مدل اثرات تصادفی برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر استفاده شد. برای تفسیر نتایج نیز از جدول کوهن استفاده شده است. در جدول شماره ۲، خلاصه اطلاعات مربوط به پژوهشهای مختلف پیرامون رابطه بین دین‌داری و شادمانی در جامعه ایران نمایش داده شده است.

جدول-۲. خلاصه اطلاعات جمع‌آوری شده برای فراتحلیل

ردیف	پژوهش‌گران	سال پژوهش / نویسندگان	آماره جامعه	حجم نمونه	نمونه‌گیری شیوه	همبستگی ضریب	معناداری سطح
۱	تبین جامعه‌شناختی شادکامی بر اساس عوامل سرمایه‌ای و غیرسرمایه‌ای	سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)	جوانان ۱۵-۲۹ سال استان آذربایجان شرقی	۶۱۳	خوشه‌ای	۰/۴۰۹	۰/۰۰۰
۲	دین و شادمانی: مطالعه رابطه دین‌داری با احساس شادمانی در نمونه‌ای از دانشجویان	سراج‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)	دانشجویان دانشگاه خوارزمی	۳۷۱	طبقه‌ای	۰/۱۹۷	۰/۰۰۰

1. Funnel Plot
2. Begg and Mazumdar Rank Correlation Method

Meta-analysis of religiosity and happiness studies in Iran ...

ردیف	پژوهشگران عنوان	سال پژوهش نویسندگان/ سال پژوهش	آماره جامعه	حجم نمونه	نمونه گیری شیوه	همبستگی ضریب	معناداری سطح
۳	مطالعه میزان نشاط اجتماعی در شهر بوشهر و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن	بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)	کلیه افراد ۱۸-۶۵ سال شهر بوشهر	۳۸۲	تصادفی	۰/۳۶۰	۰/۰۰۱
۴	تأثیر ابعاد باورهای مذهبی بر شادی معلمان ابتدایی در محل کار	بحری نجفی و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)	معلمان ابتدایی ناحیه دو شهر اصفهان	۲۵۰	تصادفی	۰/۲۲۹	۰/۰۱۰
۵	نشاط اجتماعی و عوامل مرتبط با آن (مطالعه‌ای در بین دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی)	هزارجریبی و مرادی (۲۰۱۳)	دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی تهران	۱۷۰	سهمیه‌ای	۰/۲۶۶	۰/۰۰۰
۶	بررسی عوامل مؤثر بر میزان نشاط در استان خوزستان	رضا دوست و همکاران (۲۰۱۳)	شهروندان-۱۵-۶۵ سال استان خوزستان	۹۸۷	تصادفی چندمرحله‌ای	۰/۱۴۸	۰/۰۰۰
۷	رابطه بین ابعاد دین‌داری با شادی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان	عابدی و همکاران (۲۰۰۷)	دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان	۲۴۰	تصادفی خوشه‌ای	۰/۳۱۵	۰/۰۰۱

یافته‌ها

الف: یافته‌های توصیفی

در این پژوهش ۲۸ درصد مقالات (۲ مورد) واژه نشاط اجتماعی، ۱۴ درصد (۱ مورد) واژه شادمانی، ۱۴ درصد (۱ مورد) واژه شادکامی، ۱۴ درصد (۱ مورد) واژه نشاط و ۲۸ درصد (۲ مورد) واژه شادی را معادل واژه «Happiness» در نظر گرفته‌اند.

به لحاظ نمونه موردبررسی، ۴۲ درصد مقالات (۳ مورد) شهروندان عمومی، ۲۸ درصد (۲ مورد) دانشجویان، ۱۴ درصد (۱ مورد) معلمان و ۱۴ درصد (۱ مورد) دانش‌آموزان را بررسی کرده‌اند.

از نظر روش نمونه‌گیری، ۵۶ درصد مقالات (۴ مورد) به روش تصادفی، ۱۴ درصد (۱ مورد) به روش خوشه‌ای، ۱۴ درصد (۱ مورد) به روش سهمیه‌ای و ۱۴ درصد (۱ مورد) به روش طبقه‌ای انجام شده است.

از نظر جامعه آماری، ۲۸ درصد مقالات (۲ مورد) مربوط به شهر تهران و ۶۸ درصد مقالات (۵ مورد) مربوط به سایر استانها - اصفهان (۲ مورد)، آذربایجان شرقی (۱ مورد)، بوشهر (۱ مورد)، خوزستان (۱ مورد) - است.

ب: یافته‌های استنباطی

در جدول شماره ۳-۳، ضمن برآورد اندازه اثر تفکیکی پژوهشهای برگزیده مبتنی بر یک مقیاس مشترک، اثرات ترکیبی نیز در قالب «مدل اثرات ثابت»^۱ و «مدل اثرات تصادفی»^۲

1. Fixed Effects Model

2. Random Effects Model

در مدل با اثرات ثابت، فرض بر این است که همه تفاوتها بین اندازه‌های اثر مشاهده‌شده در مطالعات مختلف، صرفاً ناشی از خطای نمونه‌گیری است. اما در مدل با اثرات تصادفی، فرض بر این است که تفاوت بین اندازه‌های اثر مطالعات مختلف صرفاً ناشی از خطای نمونه‌گیری نیست بلکه ناشی از عوامل دیگری مانند خطای اندازه‌گیری و تفاوت‌های ذاتی بین تحقیقات نیز هست (هومن، ۲۰۰۷).

مشخص شده است.

جدول-۳. خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل روی پژوهشهای نمونه

مقدار احتمال (p)	مقدار Z	حد بالا	حد پایین	اندازه اثر	نویسندگان/ سال پژوهش	ردیف
۰/۰۰۰	۱۰/۷۲۹	۰/۴۷۳	۰/۳۴۱	۰/۴۰۹	سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)	۱
۰/۰۰۰	۳/۸۲۹	۰/۲۹۳	۰/۰۹۷	۰/۱۹۷	سراج‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)	۲
۰/۰۰۰	۷/۳۳۷	۰/۴۴۴	۰/۲۶۹	۰/۳۶۰	بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)	۳
۰/۰۰۰	۳/۶۶۴	۰/۳۴۳	۰/۱۰۸	۰/۲۲۹	بحری نجفی و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)	۴
۰/۰۰۰	۳/۵۲۲	۰/۴۰۰	۰/۱۲۰	۰/۲۶۶	هزارجریبی و مرادی (۲۰۱۳)	۵
۰/۰۰۰	۴/۶۷۷	۰/۲۰۸	۰/۰۸۶	۰/۱۴۸	رضا دوست و همکاران (۲۰۱۳)	۶
۰/۰۰۰	۵/۰۲۰	۰/۴۲۵	۰/۱۹۶	۰/۳۱۵	عابدی و همکاران (۲۰۰۷)	۷
۰/۰۰۰	۱۴/۷۷۹	۰/۲۹۷	۰/۲۳۰	۰/۲۶۴	اثرات ترکیبی ثابت	
۰/۰۰۰	۵/۸۷۱	۰/۳۶۲	۰/۱۸۷	۰/۲۷۷	اثرات ترکیبی تصادفی	

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

بر اساس جدول فوق، اندازه اثر همه پژوهشهای مورد بررسی، با اطمینان ۹۹ درصد و سطح خطای کوچکتر از ۰/۰۱ معنادار است. بزرگترین مقدار اندازه اثر (۰/۴۰۹) مربوط به سلطانی بهرام و قاسمزاده (۲۰۲۱) و کوچکترین مقدار اندازه اثر (۰/۱۴۸) مربوط به رضادوست و همکاران (۲۰۱۳) است. همچنین هر دو مدل اثرات ثابت و تصادفی در سطح خطای کوچکتر از ۰/۰۱ معنادار هستند.

در اجرای روش فراتحلیل، ابتدا توجه به مهم‌ترین چالشها و مسائل بحث‌برانگیز (سوگیری انتشار و همگونی/ ناهمگونی پژوهشها) و سپس تعیین اندازه اثر ضروری است.

۱- بررسی سوگیری انتشار

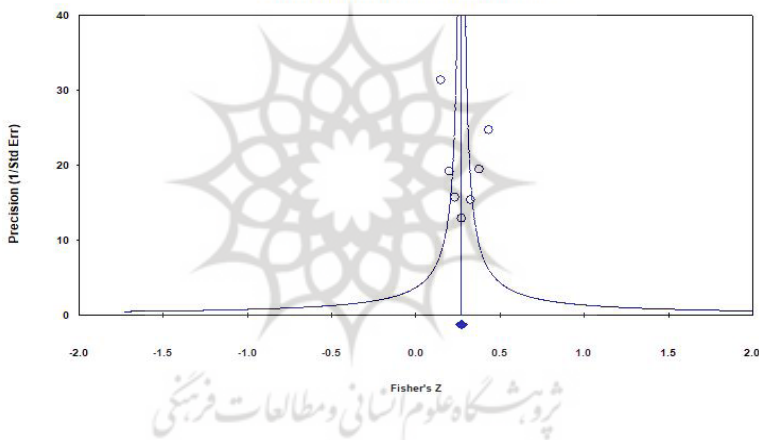
سوگیری، اربب یا «تورش»^۱ اشاره به برآورد بالاتر یا پایین‌تر از مقدار اثر واقعی دارد. تحقیق فراتحلیل در معرض سوگیریهای متعددی از جمله «سوگیری انتشار»^۲ قرار دارد. سوگیری انتشار، معمولاً ناشی از این موارد است: ۱- چاپ و انتشار پژوهشهای دارای معناداری مثبت، ۲- عدم چاپ و انتشار پژوهشهای دارای معناداری منفی، ۳- عدم توجه به مراجعه محقق به پایگاههای علمی معتبر، ۴- وزن دادن به نتایج همه پژوهشهای مربوط به بررسی یک پرسش واحد به طور یکسان درحالی که ممکن است میان آنها از لحاظ کیفی تفاوت فاحشی وجود داشته باشد. فراتحلیلهایی معتبر هستند که سوگیری انتشار نداشته باشند.

به منظور ارزیابی و تشخیص سوگیری انتشار از «نمودار کیفی»^۳ استفاده می‌شود. نمودار کیفی، نموداری است که پراکندگی داده‌ها حول محور میانگین اندازه اثر را نشان می‌دهد. متقارن بودن نمودار کیفی بر عدم سوگیری انتشار و نامتقارن بودن آن بر وجود سوگیری انتشار

1. Bias
2. Publication Bias
3. Funnel Plot

دلالت دارد. در نمودار کیفی، پژوهشها با اندازه اثر بزرگ‌تر در بالای نمودار ظاهر می‌شوند و تمایل به تشکیل خوشه در مجاورت میانگین اندازه اثر را دارند و پژوهشها با اندازه اثر کوچک‌تر در پایین نمودار ظاهر می‌شوند و پراکندگی مقادیر آنها زیاده‌تر است. شکل شماره-۲، نشان می‌دهد که همه داده‌های این پژوهش - به‌استثنای یک داده - در میانه نمودار قرار گرفته‌اند؛ بنابراین نمودار از تقارن نسبی برخوردار است، اما باز هم نمی‌توان قضاوت صریحی در مورد عدم سوگیری انتشار ارائه داد و برای اطمینان بیشتر از آزمون «همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار»^۱ استفاده می‌کنیم.

شکل-۲. نمودار کیفی برای بررسی سوگیری انتشار

آزمون همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار، همبستگی رتبه‌ای (تاو کندال) بین اندازه اثر استاندارد و واریانس (یا خطای استاندارد) این اثرات را گزارش می‌کند. ضریب همبستگی تاو تا حد زیادی همانند هر نوع همبستگی دیگر تفسیر می‌شود که در آن مقدار صفر دال بر نبود رابطه بین اندازه اثر و دقت مطالعه است و انحراف از صفر از وجود رابطه حکایت می‌کند و در صورتی که سطح معناداری این آزمون بزرگ‌تر از $0/05$ باشد، فرض تقارن داده‌ها

1. Begg and Mazumdar Rank Correlation

و عدم سوگیری انتشار تأیید می‌شود. با توجه به اطلاعات جدول شماره-۴، مقدار تاو کندال برابر با (۰/۰۰۰) و سطح معناداری برابر با (۱/۰۰۰) است؛ بنابراین، از سویی بین اندازه اثر و دقت مطالعه رابطه وجود دارد و از سوی دیگر فرض متقارن بودن داده‌ها و عدم سوگیری انتشار تأیید می‌شود.

جدول-۴. نتایج حاصل از بررسی آزمون همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار

مقدار ضریب تاو کندال (Tau)	مقدار Z	مقدار احتمال (p)
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰

۲- بررسی همگونی / ناهمگونی پژوهشها

«ناهمگونی» عبارت از تفاوت بین نتایج پژوهشها است. ناهمگونی به دلایلی از جمله تفاوت در معیار شناسایی و انتخاب پژوهشها، تفاوت در نوع مداخله و فاصله زمانی پژوهشها، تفاوت در کیفیت، روش‌شناسی و تصادفی و غیرتصادفی بودن پژوهشها ایجاد می‌شود (قربانی‌زاده، ۲۰۱۳).

برای تشخیص ناهمگونی از آزمون Q استفاده می‌شود. نتایج حاصل از آزمون Q ($P < 0.01$) در جدول شماره-۵، نمایش داده شده است. با توجه به اطلاعات این جدول، با اطمینان ۹۹ درصد، فرض صفر (H_0) مبنی بر همگونی پژوهشهای مورد مطالعه رد و فرض خلاف (H_1) مبنی بر ناهمگونی پژوهشها تأیید می‌شود. به سخن دیگر، معنادار بودن آزمون-Q نشان‌دهنده وجود ناهمگونی در پژوهشهای مورد بررسی است؛ اما از آنجاکه این آزمون در بیشتر موارد دارای قدرت کمتری است و ما را در رد فرض صفر (H_0) دچار اشتباه می‌کند، از آماره دیگری به نام شاخص مجذور آی (I^2) استفاده می‌کنیم. این شاخص، عبارت از نسبت واریانس است که به علت ناهمگونی (نه به علت شانس) ایجاد شده است.

1. Heterogeneity

دامنه تغییرات آن از ۰ تا ۱۰۰ درصد است. هر چه مقدار آن به ۱۰۰ درصد نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده ناهمگونی بیشتر پژوهش‌های مورد مطالعه است. نتایج حاصل از I^2 مؤید این مطلب است که تقریباً ۸۵ درصد از کل واریانس موجود در اندازه اثر، مربوط به واریانس بین پژوهش‌ها (ناهمگونی) و ۱۵ درصد مابقی، مربوط به واریانس درون پژوهش‌ها (خطای نمونه‌گیری) است؛ بنابراین، تفسیر اندازه اثر با مدل اثرات ثابت قابل قبول نیست و باید از مدل اثرات تصادفی استفاده کرد.

جدول-۵. نتایج حاصل از آزمون Q

مقدار آزمون-Q	درجه آزادی (Df)	مقدار احتمال (p)	I-Squared(I2)
۳۸/۱۰۸	۶	۰/۰۰۰	۸۴/۲۵۵

برخی از همگونیها و ناهمگونیهای موجود در نتایج پژوهش‌های مورد مطالعه در جدول شماره ۶، قابل مشاهده است.

جدول-۶. همگونی و ناهمگونی در نتایج پژوهش‌های مورد مطالعه

ردیف	نویسندگان / سال پژوهش	رابطه بین دین‌داری و شادمانی	نتیجه پژوهش
۱	سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)	معنادار و مستقیم	در میان ابعاد دین‌داری، بعد اعتقادی بیشترین (۰/۳۴۹) و بعد مناسکی (۰/۲۸۷) کمترین شدت همبستگی را با شادکامی جوانان دارد.
۲	سراج‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)	معنادار و مستقیم	دین‌داری از طریق فراهم آوردن حمایت اجتماعی، افزایش سطح سازگاری با محرومیتها و ناکامیها و همچنین معنابخشی به زندگی منجر به افزایش سطح شادمانی افراد می‌شود.
۳	بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)	معنادار و مستقیم	بین ابعاد دین‌داری و نشاط اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. ضمن آنکه بعد اعتقادی (۰/۳۷۰) بیشترین و بعد پیامدی (۰/۱۸۰) کمترین شدت همبستگی را با نشاط اجتماعی دارد.

ردیف	نویسندگان / سال پژوهش	رابطه بین دین داری و شادمانی	نتیجه پژوهش
۴	بحری و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)	معنادار و مستقیم	در میان ابعاد دین داری، بعد مناسکی (۰/۲۲۹) بیشترین و بعد عاطفی (۰/۱۳۰) کمترین شدت همبستگی را با شادی معلمان دارد.
۵	هزارجریبی و مرادی (۲۰۱۳)	معنادار و مستقیم	بین ابعاد دین داری (اعتقادی، تجربی، مناسکی و پیامدی) و نشاط اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد، ضمن آنکه بعد پیامدی بیشترین تأثیر را بر نشاط اجتماعی دارد.
۶	رضا دوست و همکاران (۲۰۱۳)	معنادار و مستقیم	گروههای مذهبی از شبکه‌های اجتماعی غیررسمی حمایتی و قابل اعتماد بهره‌مند می‌شوند و با ایجاد مکانهای عبادی (مسجد، حسینیه، زیارتگاه و...)، فرصتهایی را برای تعامل با یکدیگر فراهم می‌کنند که منجر به افزایش نشاط و شادکامی آنها می‌شود.
۷	عابدی و همکاران (۲۰۰۷)	معنادار و مستقیم	بین ابعاد دین داری (اعتقادی، تجربی، مناسکی و پیامدی) و شادی رابطه معناداری وجود دارد، ضمن آنکه بعد اعتقادی (۰/۴۳۰) بیشترین تأثیر و بعد پیامدی (۰/۲۰۰) کمترین تأثیر را بر شادی دارد.

۳- اندازه اثر

پس از بررسیهای انجام شده، این نتیجه حاصل شد که باید از مدل اثرات تصادفی برای گزارش اندازه اثر استفاده کنیم. جدول شماره-۷، اندازه اثر را بر اساس مدل اثرات تصادفی نشان می‌دهد. اطلاعات این جدول بیانگر آن است که میانگین اندازه اثر دین داری بر شادمانی در نمونه مورد پژوهش معادل (۰/۲۷۷) است. از آنجاکه اندازه اثر برآورد شده در محدوده اطمینان است، بنابراین می‌توان اذعان داشت که دین داری اثر معناداری بر شادمانی دارد.

جدول-۷. اندازه اثر پژوهشهای پیرامون رابطه بین دین‌داری و شادمانی

مدل	تعداد مطالعات	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	مقدار Z	مقدار احتمال (p)
اثرات تصادفی	۷	۰/۲۷۷	۰/۱۸۷	۰/۳۶۲	۵/۸۷۱	۰/۰۰۰

برای تفسیر اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی از جدول کوهن^۱ استفاده شده است. بر اساس داده‌های جدول شماره-۸، دین‌داری اثر کوچکی (۰/۲۷۷) بر شادمانی دارد.

جدول-۸. جدول کوهن

مقدار ضریب همبستگی (r)		تفسیر اندازه اثر
مثبت	منفی	
۰/۱ تا ۰/۲۹	-۰/۱ تا -۰/۲۹	کوچک
۰/۳ تا ۰/۴۹	-۰/۳ تا -۰/۴۹	متوسط
۰/۵ تا ۱	-۰/۵ تا -۱	بزرگ

آنچه «اندازه اثر» این فرا تحلیل نشان می‌دهد این است که بین دین‌داری افراد و میزان شادمانی آنها رابطه معنادار و مستقیمی وجود دارد. به سخن دیگر، هر چه میزان دین‌داری افراد بیشتر می‌شود، سطح شادمانی آنها نیز افزایش می‌یابد؛ البته در مورد رابطه بین شادمانی و هر یک از ابعاد دین‌داری (اعتقادی، عاطفی، مناسکی و پیامدی)، نمی‌توان قضاوت صریحی را بیان کرد، چراکه از میان ۷ پژوهش مورد مطالعه، تنها ۴ پژوهش - سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)، بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)، بحری و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)، عابدی و همکاران (۲۰۰۷) - ضرایب همبستگی بین ابعاد دین‌داری و شادمانی را گزارش کرده‌اند (جدول شماره-۹) و در سایر پژوهشها به این ضرایب اشاره‌ای نشده است و تنها رابطه دین‌داری کل با شادمانی بیان شده است.

۱- لازم به ذکر است که این مقادیر [ارائه‌شده در جدول شماره-۸] نه تنها نسبت به یکدیگر حالت نسبی دارند، بلکه در حوزه علوم رفتاری یا به طور عام در تمامی روش‌های تحقیق به طور نسبی تعبیر و تفسیر می‌شوند (کوهن، ۱۹۸۸).

جدول-۹. ضرایب همبستگی بین ابعاد دین‌داری و شادمانی

پیامدی	عاطفی	مناسکی	اعتقادی	آماره	نویسندگان/ سال پژوهش
۰/۳۲۴	۰/۳۳۳	۰/۲۸۷	۰/۳۴۹	<i>r</i>	سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	<i>p</i>	
۰/۱۸۰	۰/۲۵۰	۰/۲۱۰	۰/۳۷۰	<i>r</i>	بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)
۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	<i>p</i>	
۰/۱۸۴	۰/۱۳۰	۰/۲۲۹	۰/۱۴۵	<i>r</i>	بحری و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)
۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	<i>p</i>	
۰/۲۰۰	۰/۲۸۰	۰/۳۵۰	۰/۴۳۰	<i>r</i>	عابدی و همکاران (۲۰۰۷)
۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	<i>p</i>	

جدول شماره-۱۰، اندازه اثرات ترکیبی در چهار پژوهش فوق را نشان می‌دهد. از خلال داده‌های این جدول مشخص می‌شود که همه ابعاد دین‌داری (اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی)، تأثیر معناداری بر شادمانی دارند ضمن آنکه ابعاد اعتقادی و عاطفی به ترتیب بیشترین اندازه اثر را بر شادمانی دارند و ابعاد مناسکی و پیامدی در مراتب بعدی قرار دارند

جدول-۱۰. اندازه اثر هر یک از ابعاد دین‌داری بر شادمانی

ابعاد دین‌داری	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	مقدار <i>Z</i>	مقدار احتمال (<i>p</i>)
اعتقادی	۰/۳۳۶	۰/۲۹۰	۱۳/۴۰۶	۴/۵۵۱	۰/۰۰۰
مناسکی	۰/۲۶۸	۰/۲۲۰	۰/۳۱۵	۱۰/۵۵۵	۰/۰۰۰
عاطفی	۰/۲۷۰	۰/۲۲۲	۰/۳۱۷	۱۰/۶۴۳	۰/۰۰۰
پیامدی	۰/۲۴۵	۰/۱۹۶	۰/۲۹۲	۹/۵۸۹	۰/۰۰۰

۴- آزمون تحلیل حساسیت

«آزمون تحلیل حساسیت»^۱ این موضوع را آزمایش می‌کند که اگر یک پژوهش منفرد از فراتحلیل حذف شود، اندازه اثر و معناداری آنچه تغییری خواهد کرد. در واقع این آزمون به این منظور انجام می‌شود که تأثیر یک پژوهش منفرد خاص روی نتایج فراتحلیل به میزان قابل توجهی بیشتر از سایر پژوهشهای منفرد نباشد. جدول شماره-۱۱، تغییرات اندازه اثر، حد پایین، حد بالا و معناداری فراتحلیل را در صورت حذف تک تک پژوهشهای منفرد نشان می‌دهد.

جدول-۱۱. خلاصه اطلاعات مربوط به آزمون تحلیل حساسیت

ردیف	نویسندگان/ سال پژوهش	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	مقدار Z	احتمال (p)
۱	سلطانی بهرام و قاسم‌زاده (۲۰۲۱)	۰/۲۴۹	۰/۱۷۲	۰/۳۲۳	۶/۱۸۴	۰/۰۰۰
۲	سراج زاده و همکاران (۲۰۱۵)	۰/۲۹۰	۰/۱۸۷	۰/۳۸۷	۵/۳۶۵	۰/۰۰۰
۳	بخارایی و همکاران (۲۰۱۵)	۰/۲۶۲	۰/۱۶۲	۰/۳۵۷	۵/۰۰۵	۰/۰۰۰
۴	بحری نجفی و میرشاه جعفری (۲۰۱۴)	۰/۲۸۴	۰/۱۸۲	۰/۳۸۰	۵/۲۹۱	۰/۰۰۰
۵	هزارجریبی و مرادی (۲۰۱۳)	۰/۲۷۸	۰/۱۷۸	۰/۳۷۳	۵/۲۷۶	۰/۰۰۰
۶	رضا دوست و همکاران (۲۰۱۳)	۰/۳۰۳	۰/۲۲۶	۰/۳۷۶	۷/۴۴۷	۰/۰۰۰
۷	عابدی و همکاران (۲۰۰۷)	۰/۲۷۱	۰/۱۶۹	۰/۳۶۷	۵/۰۷۱	۰/۰۰۰

جدول فوق بیانگر آن است که اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی، با حذف هر یک از پژوهشهای منفرد تفاوت چندانی نمی‌کند و فقط اگر پژوهش رضادوست و همکاران (۲۰۱۳) از مجموع پژوهشها حذف شود اندازه اثر تحقیق از (۰/۲۷۷) به (۰/۳۰۳) تغییر می‌کند که در نظام تفسیری کوهن تغییر معناداری است و اندازه اثر پژوهش از «کوچک» به «متوسط» تغییر می‌یابد؛ بنابراین با حذف این پژوهش می‌توان اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی را در حد متوسط ارزیابی کرد.

1 - Sensitivity Analysis Test

بحث

این پژوهش به شیوه فراتحلیل و با هدف بررسی اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی انجام شده و مبانی نظری آن تلفیقی از نظریه‌های کارکردگرا، معناگرا و نظریه‌های تبیین‌کننده شادمانی است. از میان ۲۹ سند پژوهشی موجود با رعایت نکاتی که در بخش روش‌شناسی به آن اشاره شد، ۷ سند موردبررسی قرار گرفت. یافته‌ها (آزمون Q) نشان می‌دهد که با اطمینان ۹۹ درصد، فرض ناهمگونی مطالعات مورد تأیید قرار می‌گیرد و این امر حکایت از نقصان واضح و چشم‌گیر در ساختار پژوهش‌های انجام شده دارد، به نحوی که برخی از این پژوهش‌ها در فقر یا بیان ناشفاف مبانی نظری، چارچوب نظری و پیش‌آزمون به سر می‌برند. همچنین ارزیابی مفروضه خطای انتشار نشان داد که فرضیه صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می‌شود.

یافته‌ها همچنین بیانگر آن است که میانگین اندازه اثر دین‌داری بر شادمانی معادل (۰/۲۷۷) است که بر مبنای جدول کوهن، بیانگر اثری «کوچک» است. آزمون تحلیل حساسیت، بیانگر آن است که با حذف تنها یکی از پژوهش‌ها، مقدار اندازه اثر به (۰/۳۰۳) تغییر می‌یابد که بر اساس نظام تفسیری کوهن در حد «متوسط» ارزیابی می‌شود.

یافته‌ها همچنین با نظرات دورکیم، یینگر، اودی، وبر، گیرتز، برگر، لاکمن، وینهوون، کوئینگ و پاتنام همسو است؛ بدین معنا که دین‌داری از طریق یک‌سری مکانیسم‌ها و متغیرهای روانی مانند معنابخشیدن به زندگی، هدفمند ساختن زندگی، فراهم آوردن حمایت روانی، فراهم آوردن امنیت عاطفی، مشروع و درک پذیر ساختن نظم موجود، امیدبخشی، تسکین درد و رنج، سازگاری با ناکامیها و محرومیتها و ایمان به تقدیر خداوند و نیز یک سری مکانیسم‌ها و متغیرهای اجتماعی مانند افزایش همبستگی اجتماعی، افزایش انتظام اجتماعی، ساختن شبکه‌های اجتماعی در جماعات مذهبی، حمایت اجتماعی، ایجاد تعلق

مذهبی و افزایش سرمایه اجتماعی می‌تواند سطح شادمانی افراد را افزایش دهد. یافته‌ها همچنین بیانگر آن است که همه ابعاد دین‌داری (اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی)، تأثیر معناداری بر شادمانی دارند ضمن آنکه ابعاد اعتقادی و عاطفی به ترتیب بیشترین اندازه اثر را بر شادمانی دارند. در تبیین این موضوع می‌توان گفت: اعتقاد به خداوند و قدرت لایزال او، اعتقاد به ناپایداری دنیا، اعتقاد به حیات پس از مرگ و همچنین باور به اینکه همه چیز در دست خداوند است و خداوند حامی و پشتیبان انسان است، منجر به کاهش نگرانی و اضطراب، رسیدن به اطمینان قلبی، خوش‌بینی، روشندلی، امیدواری، رضایت درونی، امنیت خاطر و در نتیجه افزایش سطح شادمانی فرد می‌شود، چنانچه در قرآن کریم نیز آمده است: «کسانی که گفتند پروردگار ما خدای یکتاست و بر این اعتقاد پایدار ماندند، فرشتگان رحمت بر آنها نازل شوند (و مژده دهند) که دیگر هیچ ترسی (از وقایع آینده) و حزن و اندوهی (از گذشته خود) نداشته باشید و شما را به همان بهشتی که (انبیا) وعده دادند بشارت باد»^۱.

از سوی دیگر به تعبیر سراج‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)، با توجه به ریشه‌دارتر بودن اعتقادات و عواطف دینی در ساختار روانی انسان و جوامع بشری (نسبت به انجام مناسک و اجرای دستورات دینی) و نیز با اتفاق افتادن تغییرات اجتماعی و رشد جریان مدرنیته و توجه به فردگرایی به‌عنوان یکی از اصول اساسی آن، بیشتر ابعادی از دین‌داری مورد توجه واقع می‌شوند که بر جنبه‌های فردی، خصوصی و درونی‌تر دین‌داری توجه دارند و لذا شاید بدین دلیل است که ابعاد اعتقادی و عاطفی نسبت به سایر ابعاد دین‌داری (ابعاد مناسکی و پیامدی)، تأثیر بیشتری بر شادمانی فرد دارند. ناگفته نماند که ابعاد مناسکی و پیامدی نیز با اختلاف اندازه اثر جزئی با ابعاد اعتقادی و عاطفی، اثری مهم و معنادار بر شادمانی فرد دارند به‌نحوی که فرد با انجام مناسک دینی و حضور در جمع به تخلیه عاطفی و آرامش ذهنی و

۱ - سوره فصلت، آیه ۳۰-

جسمی می‌رسد و از سویی رعایت ارزشهای اخلاقی، درستکاری در دادوستد، برقراری تعامل و ارتباط صحیح با دیگران و... وی را فردی متعهد و در مسیر سازندگی جامعه که مهم‌ترین نقش دین است سوق می‌دهد و آرامش درونی و شادمانی را برای او به ارمغان می‌آورد.

از مسائل مهم و اساسی دیگری که این پژوهش نشان می‌دهد این است که دین‌داری با وجود آنکه رابطه معناداری با میزان شادمانی دارد، اما تنها ۲۷ درصد از تغییرات شادمانی را تبیین می‌کند و ناتوان از تبیین ۷۳ درصد دیگر است. اینکه دلیل این امر چه می‌تواند باشد، اولاً به نظر می‌رسد که در جامعه ایران فرهنگ تکمیل پرسشنامه‌های پژوهشی آن‌چنان‌که در خور و شایسته است هنوز جا نیفتاده است، به طوری که در بسیاری از پرسشنامه‌ها، برخی از گویه‌ها از قبیل اعتقاد به خدا، پیامبر، حیات پس از مرگ، نماز، روزه، گناه، توبه و... حساسیت پاسخگویان را به دنبال دارد و آنها پاسخ واقعی خود را بیان نمی‌کنند. قطعاً در تحقیقات مورد مطالعه این پژوهش نیز پاسخگویان با این مسئله مواجه بوده و به برخی از این گویه‌ها جواب واقعی نداده‌اند که این امر بر نتایج پژوهش حاضر تأثیر گذاشته است. دومین دلیل، به ماهیت شادمانی برمی‌گردد؛ به نظر می‌رسد که شادمانی پیچیده‌تر از آن است که بتوان آن را تنها با یک متغیر بیرونی تبیین کرد. گرچه دین‌داری بر شادمانی تأثیرگذار است اما این تأثیرگذاری در حد صد درصد نیست و در حد همان ۲۷ درصدی است که در این پژوهش به دست آمده و مابقی تغییرات را باید بر اساس متغیرهای دیگری از جمله سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، امنیت اجتماعی، سرمایه فرهنگی، حمایت اجتماعی، اوقات فراغت، عدالت اجتماعی، سبک زندگی، امید به آینده، سرمایه اقتصادی، کیفیت زندگی، مشارکت اجتماعی و... تبیین کرد تا با برنامه‌ریزی درست و دقیق بتوانیم به ارتقا سطح شادمانی و احساس مثبت انسان از زندگی بیفزاییم و از بسیاری از آسیب‌هایی که به دنبال فقر شادمانی در جامعه ظاهر می‌شود پیشگیری کنیم.

به طور کلی با توجه به یافته‌های این پژوهش به نظر می‌رسد که دین‌داری یکی از متغیرهای

بسیار مهم و تأثیرگذار بر شادمانی است و از آنجاکه مطالعه حاضر از نوع همبستگی است، نه آزمایشی، ادعای روابط علی در میان متغیرهای مورد مطالعه ممکن نیست؛ و تنها می‌توان گفت که بین دین‌داری و شادمانی رابطه وجود دارد، اما نمی‌توان ادعا کرد که دین‌داری علت شادمانی است.

به سخن دیگر، دین با تأثیر بر سبک زندگی و چگونگی حل تعارضهای ارزشی به سؤالات اساسی انسان درباره هدف زندگی و معنای فعالیتها و استعدادهای او پاسخ می‌دهد و در نتیجه به انسجام روان‌شناختی و معنوی و خود نظم‌دهی انسان و به تبع آن به شادمانی‌اش کمک می‌کند. افراد دین‌دار، رویدادهای زندگی را به‌منزله فرصتی برای رشد و تقویت معنوی و روحی خود می‌دانند و آن را به‌مثابه تقدیر و تدبیر الهی تفسیر می‌کنند؛ از این رو در همدلی، مسئولیت‌پذیری و انعطاف‌پذیری توفیق بیشتری داشته و احتمالاً توانایی بالاتری برای بهبود روابط و تعاملات خود با دیگران دارند و در نتیجه، سازگاری و رضایت‌مندی بیشتری از زندگی خود داشته و نهایتاً افرادی شادتر هستند؛ بنابراین با سیاست‌گذاری مناسب برای حفظ و تقویت دین‌داری افراد، از یکسو افزایش شادمانی و از سوی دیگر کاهش استرس و بسیاری از آسیبهای روانی و اجتماعی را شاهد خواهیم بود.

از جمله محدودیتهای پژوهشهای فراتحلیل این است که کمی‌بودن تحلیلها زمینه تشخیصهای کیفی را تا حدی از بین می‌برد. کما اینکه در پژوهش حاضر نیز به دلیل استفاده از مطالعات کمی مرتبط با دین‌داری و شادمانی، نتایج از سویی کمی و عددی و از سوی دیگر تا حد زیادی تابع ابزارهای سنجش در این مطالعات - پرسشنامه شادمانی آکسفورد و پرسشنامه سنجش دین‌داری مسلمانان - است؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی، محققان با استفاده از روش فراترکیب که در آن نتایج تحقیقات کیفی بررسی و ترکیب می‌شود، شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌ای و پیامدهای شادمانی در افراد دین‌دار را در قالب یک مدل نظری مطالعه و بررسی کند.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

نویسنده مسئول این مقاله دکتر امید بابائی است.

منابع مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

تعارض منافع

در این مقاله تعارض منافع وجود ندارد.

اصول اخلاقی در پژوهش

در این مقاله کلیه اصول اخلاقی در زمینه سرقت ادبی، تحریف داده‌ها و غیره رعایت شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- The Holy Quran.
- Abedi, A., Shuakhi, A., & Taji, M. (2007). The relationship between religiosity dimensions and happiness of middle school female students in Isfahan city, *Biquarterly Journal of Studies in Islam & Psychology*, 1(2), 45-58 (in Persian).
- Alipour, A., Nourbala, A. (1999). Preliminary investigation of the reliability and validity of the Oxford Happiness Questionnaire in students of Tehran universities, *Thoughts and behavior Magazine*, 5(2-1), 55-65 (in Persian).
- Almasi, M. (2013). The feeling of happiness of the girls of Ilam city and its related factors, *Women's Studies*, 12(1), 7-30 (in Persian).
- Anbari, M., Haghi, S. (2012). Investigation of individual and social factors affecting social vitality of women (case study: women in urban and rural areas of Delijan), *Applied Sociology*, 25(53), 1-26 (in Persian).
- Argyle, M., Martin, M., & Lu, L. (1995). Testing for Stress and Happiness: The Role of Social and Cognitive Factors. In C. D. Spilberger & I. G. Sarason (Eds.), *Stress and Emotion: Anxiety, anger, and curiosity*, (pp.173-187). Washington DC: Taylor & Francis. <https://psycnet.apa.org/record/1995-98529-010>
- Arjmand Siahposh, I., Rezapour, D., & Hasanpour, K. (2017). Investigation of the level of social vitality of teenagers covered by the Imam Khomeini (RA) relief committee in Poldokhtar city and the social factors affecting it, *Social Development Quarterly*, 13 (2), 141-162 (in Persian).
- Bahri najafi, F., Mirshah jafari, I. (2014). The effect of dimensions of religious beliefs on the happiness of elementary teachers in the work environment, *Knowledge and Research in Applied Psychology*, 16(4), 106-113 (in Persian).
- Bokharai, A., Talebi, M., & Mohtsham, S. (2015). Study of the level of social vitality in Bushehr city and social factors affecting it, *Iran Social Science Studies*, 13(48), 17-36 (in Persian).
- Chalabi, M. (2004). *Conceptual framework of Iranian values survey*, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance (in Persian).
- Chalabi, M., Mousavi, M. (2007). Sociological investigation of factors affecting happiness at the micro and macro levels, *Iranian Journal of Sociology*, 9(1), 34-57 (in Persian).

- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioural Sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Farshad Far, A. (2019). The relationship between religiosity, attitude and religious orientation with happiness in Iranian society, *Islam and Psychological Research*, 6(13), 107-119 (in Persian).
- Ganji, M. (2007). *Analysis of sociological factors affecting the level of happiness of household heads*, doctoral thesis (supervisor: Rasool Rabbani and Ali Rabbani), Faculty of Literature and Human Sciences, University of Isfahan (in Persian).
- Galatzer, w. (2000). Happiness: Classic Theory in the light of Current Research, *Journal of Happiness Studies*. 1:501-511. <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1011550727571>
- Ghamari, M. (2009). Investigation of the relationship between religiosity and the level of happiness among students by gender and marital status, *Psychology and Religion*, 3(3), 70-91 (in Persian).
- Ghorbani zadeh, V., Hasannangir, T. (2013). *Practical Guide to Meta-Analysis*, Tehran: Sociologists Publications (in Persian).
- Glass, G. V. (1976). Primary, Secondary, and Meta-Analysis of Research, *Educational Researcher*, 5(10):3-8. <https://www.jstor.org/stable/1174772>
- Glock, C., & Stark, R. (م). *Religion and Society in Tension*. Chicago: Rand Mc Nally.
- Hajizadeh Meimandi, M., Turkan, R. (2014). Surveying the extent and social cultural factors related to social vitality (case study: students of Yazd University), *Urban Sociological Studies*, 5(16), 59-86 (in Persian).
- Hamilton, M. (2007). *Sociology of Religion*, translated by Mohsen Talasi, Tehran: Third Edition (in Persian).
- Haghghatian, M. (2014). Social factors affecting the social happiness of teachers in Isfahan city, *Social and Cultural Strategy Quarterly*, 4(16), 239-256 (in Persian).
- Hejazi, M., Sobhi, A., & Hosseini, M. (2014). Relationship between religiosity and life satisfaction and happiness of student girls, *Women and Family Studies*, 6(22), 61-77 (in Persian).
- Hezar jaribi, J., Astin afshan, P. (2008). Investigating factors affecting social vitality (with emphasis on Tehran province), *Applied Sociology*, 20(33), 119-146 (in Persian).

- Hezar jaribi, J., Moradi, S. (2013). Social vitality and factors related to it (a study among students of Allameh Tabatabai University), National Studies Quarterly, 15(4), 3-26 (in Persian).
- Human, H. (2007). Practical guide to meta-analysis in scientific researches, Tehran: Samt (in Persian).
- Kazemianpour, Z., Shahriari, A. (2013). The impact of culture on social variables and the comparison of the concept of happiness in Tehran and Arzeneh village, Intercultural Studies, 12(33), 73-99 (in Persian).
- Kermani, H. (2012). Sociological Analysis of Social Vitality in the Citizens of Semnan, Master's Thesis (Supervisor: Soroush Fathi), Islamic Azad University, Garmsar Branch (in Persian).
- Keshavarz, A., Vafaiyan, M. (2007). Investigation of factors affecting the level of happiness, thought and behavior in clinical psychology, 2(5), 51-62 (in Persian).
- Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). Handbook of Religion and Health. New York: Oxford University Press.
- Kozaryan, A. (2010). Religiosity and life Satisfaction across Nations. Institute for Quantitative Social Science, Harvard University. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13674670903273801>
- Kozer, L. (2006). The Life and Thought of Sociological Greats, translated by Mohsen Talasi, Tehran: Nashralami (in Persian).
- Lim, C., & Putnam, R. D. (2010). Religion, Social Networks, and life Satisfaction. American Sociological Association, 75(6): 914-933. <https://www.jstor.org/stable/25782172>
- Mehdizadeh, S., Zareh ghyasabadi, F. (2013). Examining the level of religiosity and its role in the happiness of young people, Social Studies and Research in Iran, 2(3), 413-438 (in Persian).
- Mirsendesi, M. (2014). An introduction to the sociology of religion and types of religiosity, Tehran: Sociologists (in Persian).
- Mirshah jafari, E., Abedi, M., & Darikondi, H. (2002). Happiness and the factors affecting it, New Cognitive Sciences, 4(3), 50-58 (in Persian).
- Mohammadi, A., Seifzadeh, A. (2017). Cultural factors of social happiness (case study: Isfahan city youth), strategic studies of sport and youth, 18(43), 1-26 (in Persian).

- Najafian khazarlou, M., Sharifian thani, M., & Habibpour, K. (2013). The relationship between religiosity and happiness in physically disabled people in Tehran nursing homes, *Social Welfare Quarterly*, 15(58), 219-235 (in Persian).
- Najafi, F., Mirshah Jafari, I. (2014). The effect of dimensions of religious beliefs on the happiness of elementary teachers in the workplace, *Knowledge and Research in Applied Psychology*, 16(4), 106-113 (in Persian).
- Naseri, F. (2019). Investigation of sociological factors affecting the social vitality of teachers in Toisarkan city, master's thesis (supervisor: Saeed Gudarzi), Payame Noor University, Hamadan center (in Persian).
- Rahmani Khalili, E. (2012). Investigating the impact of social capital on social vitality in the presence of social support and religiosity variables, *Culture and Communication Studies*, 16(32), 93-117 (in Persian).
- Rezadoost, K., Fazli, A. & Moqtadaei, F. (2013). Studying factors affecting the level of vitality in Khuzestan province, *Social Development Quarterly*, 8(4), 29-46 (in Persian).
- Samii esfahani, A., Pourdanesh, S. (2017). Social factors affecting the social vitality of teachers, case study: teachers of Districts 20 and 21 of Tehran, *Iranian Journal of Social Development Studies*, 11(1), 89-100 (in Persian).
- Serajzadeh, H. (1999). Religious attitudes and behaviors of Tehrani teenagers and its implications for the theory of secularization, *research index*, (9), 105-118 (in Persian).
- Serajzadeh, H., Jamehshourani, M., & Mohammadi, F. (2015). Religion and Happiness: Studying the Relationship between Religiosity and Happiness in a Sample of Students, *Journal of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad*, 13 (1), 37-48 (in Persian).
- Shojaizand, A. (2011). *Sociology of Religion*, Tehran: Nashrani (in Persian).
- Soltani bahram, S., Qasimzadeh, D. (2021). Sociological explanation of youth happiness based on capital and non-capital factors, *Social Development Welfare Planning Quarterly*, 12(48), 65-103 (in Persian).
- Talebzadeh Shoushtri, L., Mazginejad, S. (2021). Investigation of social vitality and factors affecting it (case study: city of Birjand), *Scientific Quarterly of Cultural and Social Studies of Khorasan*, 16(1), 33-60 (in Persian).

- Taleban, M. (2010). religious commitment and political belonging, Research Letter, 5(20-21), 3-22 (in Persian).
- Tamizhifar, R. (2014). Sociological analysis of factors affecting the social vitality of Isfahan city, Tehran: Publications of the Islamic Propaganda Office of Qom Seminary, Isfahan branch (in Persian).
- Tavakoli, A., Araghipour, N. (2011). Investigating the relationship between religiosity and happiness among female students of Islamic Azad University, Kerman branch in 2013, Educational Psychology Quarterly, 6(19), 19-45 (in Persian).
- Veenhoven, R. (1988). The Utility of Happiness. Social Indicators Research, 20: 254-333.
- Veenhoven, R. (2009). Sociological Theories of Subjective Wellbeing, Erasmus University, Rotterdam, Faculty of Social Science, Netherlands.
- Weber, M. (2005). Religion, Power, Society, translated by Ahmad Tedin, Tehran: Hermes (in Persian).
- Zahabi, A. (2014). Investigating the effect of the relationship between religiosity and social capital on the level of social vitality among Iranian religious tourists in the city of Mashhad, Two quarterly journals of Islam and Social Sciences, 7(14), 77-91 (in Persian).
- Zaki, M., (2019). Meta-Synthesis of social vitality research in Iran: presenting a comprehensive and integrated framework and model, Quarterly Journal of Applied Studies in Social Sciences and Sociology, 3(3), 1-24 (in Persian).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی